

Eduard Bornhöhe/Diana Leesalu

**Vürst Gabriel
ehk Pirita
kloostri
viimased
päevad**

Tallinna Linnateater

Lai 23, Tallinn 10133

linnateater.ee

facebook.com/linnateater

twitter.com/linnateater

instagram.com/linnateater

Kavalehe koostaja: Helen Männik

Kujundaja: Katre Rohumaa

Fotod: Siim Vahur

Lavastaja ja dramatiseeringu autor	Diana Leesalu
Kunstnik	Jaagup Roomet
Kostüümikunstnikud	Triinu Pungits ja Jaagup Roomet
Helilooja ja muusikaline kujundaja	Ardo Ran Varres
Valguskujundaja	Merily Loss
Lavavõitluse juhendaja	Indrek Sammul (Eesti Draamateater)
Koreograaf	Madli Teller

Etenduse juhid **Ave Kaing-Kaabel ja
Annika Rohtväli**

Esietendus 16. juunil 2018 Lavaaugus
Etendus on kahes vaatuses.

Lavastaja tänab: Peeter Konovalov,
Riina Roose, Mehis Pihla, Meelis Kubo.

Teatri peanäitejuht: Elmo Nüganen
Teatri direktor: Raivo Põldmaa

Osades

Gabriel	Priit Pius
Agnes von Mönnikhusen	Sandra Uusberg
Kaspar von Mönnikhusen	Allan Noormets
Mönnikhuseni kannupoiss	Oliver-Marcus Reimann (külalisena)
Junkur Hans von Risbiter	Alo Kõrve
Junkur Delvig	Indrek Ojari
Junkur Gilsen	Kristjan Üksküla
Ivo Schenkenberg	Kaspar Velberg
Cristoph Schenkenberg	Andero Ermel
Bürgermeister Standstede	Margus Tabor
Siim	Andres Raag
Abtiss Magdalena	Epp Eespäev
Mõisamehed	Mihkel Kuusk**, Rainer Elhi**, Ruuben-Joosua Palu**
Laagriplikad	Maria Liive*, Maarja Mägi*
Teenijannad	Lena Barbara Luhse*, Kristi Kimmel**
Krahv	Andero Ermel
Andres	Mart Toome
Düftler	Kristjan Üksküla
Kirikhärä	Tõnn Lamp
Kõrtsmik	Indrek Ojari

Ivo sõdurid	Elar Vahter**, Stefan Hein**, Mathias-Einari Leedo**, Valdek Ott**, Miika Pihlak**, Aksel Ojari (külalisena)
Ivo laagriplikad	Mariann Tammaru**, Elise Pottmann**, Elis Järvesoo**, Maria Paiste**
Pulmakülalised, nunnad, mungad, sõdurid, talupojad	Elis Järvesoo**, Kristi Kimmel **, Maria Liive*, Lena Barbara Luhse*, Maarja Mägi*, Helen Männik, Karmel Naudre**, Maria Paiste**, Elise Pottmann**, Mariann Tammaru**, Marion Tammets**, Rainer Elhi**, Stefan Hein**, Simo Andre Kadastu*, Mihkel Kohava*, Mihkel Kuusk**, Mathias-Einari Leedo**, Aksel Ojari (külalisena), Indrek Ojari, Valdek Ott**, Rauben-Joosua Palu**, Miika Pihlak**, Andres Raag, Oliver- Marcus Reimann (külalisena), Ken Rüütel*, Mart Toome, Elar Vahter**, Kaspar Velberg, Kristjan Üksküla

* EMTA lavakunstikool, ** Viljandi Kultuuriakadeemia

Eduard Bornhöhe

(1862–1923)

Eduard Bornhöhe (ametliku nimega Brunberg) sündis 17. veebruaril 1862. aastal Rakvere lähedal väikeses Kullaaru mõisas. Paari aasta pärast siirdus perekond Inju mõisa. 1870. aastal asusid Brunbergid elama Tallinna, kus 8-aastane Eduard pandi õppi-ma algkooli. Järgnenud õppeajal kreiskoolis osutas nooruk tähelepanuväärivalt andekust, paistes eriti silma oma kirjandite, joonistusande ning musikaal-susega. Selle kõrvalt tegeles ta ka agaralt spordiga – käis matkamas, uisutamas, harrastas jalgrattasõitu ja oli samuti innukas maletaja.

Noorena ilmusid trükis tema kirjanduslikud tõlke-katsetused, näiteks „Üks leht vanapagana tähtraa-matust” ajakirjas „Meelejahutaja”, eriraamatuna „Röövel ja mõisnik ehk kaks vaenlast”. Need on küll ainult veel välja kujunemata nooruki üksikud sulleharjutused, millest oleks asjatu otsida mingi-suguseid kunstilisi väärtusi, kuid dokumenteerivad ometi Bornhöhe varast kiindumust kirjanduslikku tegevusse.

Lõpetanud 1877. aastal 15-aastaselt auhinna-ga kreiskooli, leidis Bornhöhe esialgu lühemaks perioodiks teenistuse maamõõtja joonestussaa-lis, katsetas seejärel joonistuste valmistamisega arhitektidele ja ajalehtedele. Pärast seda vahetas Bornhöhe oma kirevas ja vaheldusrikkas elus sageli ameteid ja elukohti, mida võis lõpuks kokku olla ligi kolmkümmend.

Oma tähtsaima teose „Tasuja” kirjutas Bornhöhe 17-aastaselt Põltsamaal kihelkonnakooli abilisena. Teose lõpetas ta aga Tallinnas, kus see 1880. aastal trükkis ilmus. Sel ajal proovis ta ka toimetada oma kirjanduslikku almanahhi „Lindanisa”.

Teenistus võimaldas Bornhöhel ülikooli astumise peale hakata mõtlema. 1888. aastal sooritas ta gümnaasiumi lõpueksami Tallinnas ja astus Tartu ülikooli keeleteadust õppima. Kuid vaid aasta pärast oli raha studeerimiseks otsas: Bornhöhe lahkus ülikoolist ja hakkas jälle kodukooliõpetajaks Venemaal. Veel kord katsus ta leivateenistusest niivõrd vabaneda, et pühenduda keele- ja kunstiteaduse õpingule, kuid seegi osutus asjatuks katseks.

Peale ajaloolise jutustuse „Tasuja” kirjutas Bornhöhe ka „Villu võitlused”, mis ilmus 1890. aastal, ja „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimased päevad”, mis ilmus 1893. aastal.

„Vürst Gabriel“ on kirjutatud 19. sajandi venestamislaine kõrgajal, kui suruti peale vene kultuuri ja tauniti omarahvuslikku mõtteviisi. Bornhöhe, kes astus riigiametisse Tallinna ringkonnakohtus selsamal aastal, kui ta „Vürst Gabrieli“ avaldas, ei soovinud riigivõimudega vastuollu sattuda ja otsustas ilmselt seetõttu kirjutada „poliitiliselt korrektse“ loo. Nii räägib ta ülivõrdes näiteks 16. sajandi Moskva tsaaridest.

1893. aastal keelas tsensuur ajaloolised jutustused. Seepeale, 41-aastaselt tõmbus Bornhöhe kirjanduslikust tegevusest tagasi. Oma elu viimasel kahe-

kümmel aastal ei avaldanud ta enam ühtegi raamatut. Bornhöhe viimased eluaastad, 1893–1923, tervelt pool eluaega, kuluvad kodulinnas Tallinnas ja Jõhvis, kus ta on riigiametnikuks. Need olid igavamad ja üksluisemad Bornhöhe elus. Püsida paigal ja elada korraliku riigiteenijana – kohtutõlgina, arhivaarina, sekretärina, kohtuesimehena jne, kuna varem oli kisendanud veri rändamise järele. Ehk veel kibedam – oli olnud varem tähtsaim kirjanik, kuid nüüd tuli eemale hoiduda täielikult kirjanduslikust tegevusest.

Meie ei tea Bornhöhe isiklikest meeleoludest ja muljetest midagi, sest ta oli iseloomult tagasihoidlik, avalikust elust eemalseisev inimene, keda lugejad ega arvustajad ei tundnud ja kes oma töödest ei armastanud kõnelda, nagu ütleb M. Kampmann; või kellest ei ole me veel kuulnud, et ta kusagil üles oleks astunud, kas kirjanikuna või erainimesena, nagu tähendab H. Raudsepp. Ta oli kavatsenud viimasel ajal oma mälestusi üles tähendada hakata, kuid enne saabus äkiline surm. Ta suri 17. novembril 1923 südamerabandusse.

Eduard Bornhöhe on 19. sajandi eesti kirjanduse üks väljapaistvamaid esindajaid. Tema loomingu paremik – ajaloolised jutustused, ennekõike jutustus „Tasuja” – on avaldanud suurt ühiskondlikku mõju mitte ainult oma ilmumise ajal, vaid säilitanud oma tähenduse ka hilisemate aastakümnete murrangulistes sündmustes ja leidnud kindla koha meie kirjanduse klassikalises pärandis.

Liivi sõda

Liivi sõda on Vana-Liivimaa aladel ja ülemvõimu nimel aastatel 1558–1583 aset leidnud sõjategevus. Liivimaa sõja üheks osaliseks oli Vana-Liivimaale tunginud Ivan IV valitsetav Moskva tsaaririik ning teiseks algul tema vastu sõdinud Liivimaa ordu, Riia peapiiskopkond, Tartu, Saare-Lääne ja Kuramaa piiskopkonnad. Hiljem Leedu suurvürstiriik ja ka Poola-Leedu ühisriik – Rzeczpospolita, Rootsi ja Taani, hõlmates viimaste omavahelisi vaherahulepinguid ja sõjategevust.

Liivi sõja termin ja ajaline piiritlemine pärineb Vene ajalookäsitlusest, milles jäetakse välja pärast 1583. aastat Vana-Liivimaa aladel hiljem enamasti Moskva tsaaririigi osaluseta väiksemate vaheeaegadega kuni 1620. aastateni jätkunud sõjategevus. Teistes allikates kattub Liivi sõda osaliselt nn Põhjamaade seitsmeaastase sõjaga (1563–1570), milles Rootsi sõdis Taani, Poola-Leedu ja Lübecki vastu, ning nn kahekümneviieaastase sõjaga (1570–1595) Rootsi ja Venemaa vahel.

Põhjused

Maapuudus – 1550ndatel aastatel oli Moskva tsaaririik pidevalt sõdinud. Sõjaväe kasvades tekkis maapuudus, kuna teenistuse eest jagati maad. Liivimaa oli nõrk naaber, kelle käest oli võimalik kergelt saada talupoegadega hõivatud maad.

Väljapääs Läänemerele – tegemist on levinuima põhjendusega Liivi sõja alguseks. Eelkõige nn Balti barjääri murdmiseks oleks piisanud ka 1557. aastal loodud kauplemiskohast Narva jõe suudmes või Narva vallutamisest. Samas ei piiratud Narva vallutamisega, vaid tungiti läände. Lisaks olid liivimaalased 1557. aasta läbirääkimistel nõus kõigi Venemaa esitatud tingimustega. Seega ei olnud sõja põhjuseks majanduslikud kaalutlused. Väljapääs merele sai Vene riigile oluliseks alles Peeter I ajal, Ivan IV ei ajanud kaubanduspoliitikat. Tema ajal olid kaupmehed ühiskonnas väga madalal kohal ja tsaar ei tegele nendega seetõttu nende probleemidega.

Liivimaa nõrkus – 1556–1557 toimunud Koadjuutorivaenus näitas kõikidele Liivimaa naabritele, et Liivi ordu, Liivimaa ainukene arvestatav sõjaline jõud, on nõrk ega suuda koordineeritult tegutseda. Ordu sõlmis Poola-Leeduga rahu juba enne sõjategevuse algust.

Ettekäänded

Tartu maks – Tartu maksu on historiograafias nähtud ettekäändena sõja alustamiseks. Kuna Liivimaa ei maksnud maksu, oli nendega sõdimine õigustatud. Lisaks võimaldas maksuvahekord tuletada poliitilise alluvusvahekorra. Seejärel loodi kontseptsioon, et Liivimaa on põline Vene ala. Samas rajati selline kontseptsioon alles pärast vallutust, mitte enne.

Posvoli leping – 1557. aastal sõlmisid Poola-Leedu ja Liivi ordu Koadjuutorivaenus lõpetava rahu, millega loodi liit Venemaa vastu. See oli aga vastuolus 1554. aastal sõlmitud Liivi-Vene vaherahuleppega, mille kohaselt ei tohi Liivimaa Venemaa vastastega liitudes osaleda.

Usk – Liivimaad takistas luterlik hereesia ja seetõttu olid nad loobunud õigest usust. Järelikult oli nende karistamine vältimatu.

Olulisemad sündmused Liivi sõja perioodil

1558 22. jaanuar – vene vägi tungis põhjas Alutagusesse ja lõunas Vastseliina kaudu Tartu piiskopkonda, rüüsteretk kestis 3 nädalat.

11. mai – venelased vallutasid Narva.

6. juuni – venelased vallutasid Vasknarva.

18. juuli – venelased vallutasid Tartu.

1559 Sügisel ostis Taani kuningas Frederik II Saare-Lääne piiskopi valdused oma vennale hertsog Magnusele.

1560 2. august – Härgmäe lahing, Liivimaa Ordu viimane välilahing, kaotati venelastele.

21. august – venelased vallutasid Viljandi; sügisel algas Harjus talupoegade mäss, see levis Viru- ja Läänemaale; aasta lõpus paigutati ordu kutsel mitmesse Eesti linnusesse Poola väeosad.

1561 4.–6. juuni – Harju-, Viru- ja Järvamaa rüütelkond koos Tallinna linnaga andsid ustavusvande Rootsi kuninga-le Erik XIV-le.

- 1561 **28. november** – viimased Vana-Liivimaa alad, sh Lõuna- ja Kesk-Eesti, alistusid Poola kuningale Zygmunt II Augustile.
- 1563 Kuressaare sai linnaõigused.
- 1570–1578 Venemaast sõltuv Magnuse vasallkuningriik Eesti alal.
- 1570–1571 Venelased piirasid Magnuse juhatusel Tallinna.
- 1573 **23. jaanuar–13. märts** – Koluvere lahing; Rootsi väepealik Clas Tott võitis venelasi ja sundis nad Läänemaalt lahkuma.
- 1576–1579 Venelaste vastu tegutses Ivo Schenkenbergi juhitud talumeeste lipkond „Hannibali rahvas”.
- 1577 **23. jaanuar** – venelased piirasid teist korda Tallinna.
- 1578 Nälg Eestis.
- 1580 Katk Eestis.
- 1581 **6. november** – rootslased vallutasid venelastelt Narva.
- 1583 **10. august** – Rootsi ja Venemaa sõlmisid 3 aastaks Pljussa vaherahu.

Sõja lõpp

1582 sõlmis Moskva tsaaririik Rzeczpospolitaga Jam-Zapolski vaherahu ning 10. augustil 1583 Rootsi kuningriigiga kolmeaastase Pljussa vaherahu. Põhja- ja Lääne-Eesti läksid Rootsi kuninga võimu alla, Lõuna-Eesti ja Liivimaa jäid Poolale, Saaremaa jäi aga kuni 1648. aastani Taani koosseisu. Endine Kuramaa piiskopkond läks pärast hertsog Magnuse surma Rzeczpospolita vasallriigi Kuramaa hertsogiriigi alluvusse, millele järgnenud Poola-Taani konflikti järel loovutas Taani Kronenbergi lepinguga oma õigused Poolale. Tänutäheks Poolale alis-
tatud Liivimaa olude korraldamisel läänistas Poola kuningas Zygmunt III suurkantslerile ja -hetmanile Jan Zamoyskile 1588. aastal Tartu staarostkonna.

1584 suri Ivan IV ja järgnenud kümnenditel puudusid Moskva tsaaririigil võimalused Liivimaa vallutamist uuesti üritada.

Mis toimus aastatel 1576–1577

„Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimased päevad” tegevus toimub Liivi sõja ajal, täpsemalt aastatel 1576–1577. Järgnevalt anname ülevaate sel perioodil aset leidnud sündmustest.

27. jaanuaril 1576 vallutas Koluvere linnuse Moskva suurvürsti venelastest ja tatarlastest koosnev vägi. Sama aasta juulis vallutasid venelased Padise kloostri. Kahepäevase piiramise ja ägeda suurtükitalu tulemusena andsid selle kaitsjad eesotsas pealik Hans von Oldenburgiga alla ja loovutasid endise kloostri venelastele. Rüüstamise tulemusena saadi enda käsutusse üle 80 hobuse.

Kuna venelased ja tatarlased vahetpidamata Järvamaal, Harjumaal ja Tallinna all märatsesid ja mässasid ning paljusid küüditasid ja sagedasti öökui ka päevaajal Tallinna all segadusi tekitasid, nii et vahetpidamata hädakella löödi, ja paljud talupojad kogu maalt oma perega ilma ühegi varata Tallinna põgenesid, nii et kõik alad, küünid ja nurgad talu-

rahvast täis olid ja suur häda ja nälg neid pigistama hakkas, siis pidasid Rootsi valitsejad Tallinna lossis kohaseks talupoegadele lubada igalt poolt Liivimaa venelase maadest röövsaaki tuua. Siis määrati neile pealikuks Ivo Schenkenberg, üks müntmeistri sell, ja see oli oma talupoegadega varsti jalul ja tõi suure saagi ühes paljude vangistatud venelastega Tallinna.

Kuni Tallinn polnud vallutatud, ei saanud Venemaa Eestimaa hõivamist lõpetatuks lugeda. Sellel taustal pole ime, et Ivan Julm otsustas Tallinna vallutamiseks eraldada sellised jõud, mis kangekaelse linna lõpuks põlvili suruksid. Selleks pandi kokku märkimisväärne sõjavägi – Russowi ilmselt liialdatud hinnangul kuni 50 000 meest – kogenud väejuhtide ning suurema osa Venemaa piiramissuurtükkide toel. (...) Neile oli Tallinna kaitsjatel vastu panna Toompeal 1000 meest Rootsi väge ja 400 muud võitlusvõimelist meest. All-linna kaitsejõud koosnesid 500 sõdurist ning 4000 võitlusvõimelisest linlasest, aadlikust ja talupojast. Viimaste hulka kuulus talupoegade salk, mis mõned päevad enne piiramise algust linna palgale võeti. Tallinna linn oli näinud talupoegade sõjalist tublidust ning määranud neile juhiks Ivo Schenkenbergi, kes talupojad korralikult välja õpetas.

1576. a oli Tallinn mandril veel ainuke koht, mis oli jäänud rootslastele. Õigusega kartsid rootslased, et Vene tsaar Ivan Julm nüüd järgneva pealetungi Tallinna peale suunab. Sellepärast hakati Tallinnas

piiramisele valmistuma ja linna varustama piiramise ajaks tarviliku moona ja sõduritega. Hirmsad sügistormid takistasid aga tunduvalt meeste ja moona saatmist Soomest.

22. jaanuaril 1577 ilmus Vene vägi Jõelähtmesse, rajades linna lähedusse esialgu neli laagrit, seejärel Tõnismäele viienda, mida omakorda julgestasid kaks suuremat kantsi. Erinevalt esimesest piiramisest asusid Vene väed sel korral tõsiselt asja kallale. Tallinna ette hakati piiramiskindlustusi ehitama, kust oleks olnud võimalik linna tõhusalt suurtükkidest tulistada. Seetõttu ei jäänud kaitsjatel üle muud kui väljatungidel piirajate tegevust maksimaalselt segada, mis neil üldiselt ka korda läks. Eriti silmapaistvalt osalesid neis võitlustes Schenkenbergi talupojad – Hannibali rahvas. Linna tulistati ka tulekuulidega, kui tuletõrjujatena rakendatud Hannibali rahva abil tehti tulekolded kahjutuks.

Ivan Julma juhtimisel olid Vene väed Pirita kloostrit esimesel korral rüüstanud juba 1575. aastal. Klooster põletati aga lõplikult maha Tallinna piiramise ajal, 1. veebruaril 1577. Lisaks kloostrile hävitati ka lähedal asunud kloostriasula, kus elasid kloostri ilmalikud abitöölised ja kalurid.

Kindlat linna, mida seni veel tormiga ei ole võetud, polnud nii kerge vallutada. Piiramine venis ja varsti hakkasid venelaste laagris ilmuma nähtused, mis tavaliseltki sunnivad katkestama seda ettevõ-

tet. Haiguste tõttu sõjaväes, moonastamisraskuste jne tõttu lahkusid venelased märtsikuu alguses 1577 Tallinna alt. Tallinna piiramise äpardumine oli rootslastele suureks võiduks, sest Tallinna langemine oleks tähendanud Rootsi võimu lõppu lõuna pool Soome lahte.

Pirita klooster

Pirita kloostri asutamise mõte pärineb Tallinna kaupmeestelt umbes aastast 1400. Aastal 1407 saabusid kaks Vadstena kloostri venda Rootsist uue pühapaiga rajajaid nõustama. Kloostrikompleksi rajamise alguseni kulus siiski veel kümnekond aastat, sest alles 1417 saadi esimene paemurruluba.

Mõned kloostri rajamise idee algatanud kaupmehed astusid uue kloostri vendadeks. Üks neist – Hinrich Swalbart – juhatas ehitustöid. Kloostri keskne ehitus – kirik – pühitseti sisse 1436. aastal. Ehitustegevus jätkus nii õdede- kui ka vendadekloostri alal kuni 16. sajandi alguskümnendini. Ehituse kulgu mõjutas tõenäoliselt ka vahendite nappus, naiskloostri läanetiiba ei jõutud tõenäoliselt esialgse plaani järgi valmis ehitada. Ehituskrundi kinkis kloostriale Liivi ordu.

Pirita kloostri kirik (sisemõõtmed 24×56m, lääneviilu kõrgus 35m, pindala 1360m²) oli oma mahult ja mõõtudelt muljetavaldav. Ehitamisel järgiti Püha Birgitta eeskirju. Lihtne kodakirik oli põhiplaanilt pikk mitmevõlvikuline ristkülik, mille jagas kaheks

võrdseks osaks – konvendi- ja rahvakirikuks – vahevõre, esimesse pääses ainult kloostrist, teise ka maanteepoolsest portaalist. Suurpühade ajal, mil kõik külastajad kirikusse alati ära ei mahtunud, peeti jutlust väliskantslist, selle avaust näeme fassaadi ülaosas. Õdede koor paiknes põhjapoolses löövis, portaalist sisenedes vasakul. Õdedekoori all paiknes viis pihikambrit.

Eeskirjade kohaselt pidi kirikus olema 13 altarit, mis kandsid apostlite nimesid, nii et igal preestril oli n-ö oma altar ja apostel. Lisaks oli kirikus veel mitu kõrvalaltarit, sh Püha Birgitta altar.

Pirita klooster oli ka rahvusvaheline palverännupaik. Ruumid külalistele toetusid kiriku välisseina loodenurgale.

Nii nais- kui meeskloostri eluhoonete keskel oli nelinurkne õu, mis oli vaba aja veetmise koht ja mille ümber paiknesid eluhooned. Õue ümbritses igavikku sümboliseeriv „lõputu tee” – ristikäik, kogunemis- ja jalutuskoht. Nii mees- kui naiskloostrist oli kirikusse eraldi sissekäik ja ka kirikus olid vendadel ja õdedel omaette ja eraldatud palvepaigad.

Pirita klooster sai keskajal tegutseda peaaegu 175 aastat. Pirita vana kloostri hävingule andsid oma löögi nii Liivi sõda (1558–1583) kui ka 1564. aasta kevadel kloostri majanduskeskust laastanud tulekahju. Juba Liivi sõja algusaastatel arutas Tallinna raad kloostri lammutamist strateegilistel kaalutlustel, kuid rüütelkonna vastuseisu tõttu lammu-

tamisideed ei teostatud. Ränk hoop tabas kloostrit 1577. aastal, kui Vene tsaari Ivan IV väed rüüstasid Tallinna piiramise ajal põhjalikult ka Piritä kloostrit. Lisaks kloostriale hävitati ka lähedal asunud kloostriasula, mida kasutasid kloostri ilmalikud abitöölised ja kalurid.

Ilma peremeheta jäänud varemed olid kohati kasutusel veel Põhjasõjani (1700–1721), misjärel varemed taas tühjenesid. Peaaegu puutumatusena säilis vaid kirikuruum, mille kõrgeid müüre oli arvata-vasti rüüstajail tulikas lammutada.

Esimesed süstemaatilised väljakaevamistööd algasid Piritä kloostri aladel 1934. aastal. Juba tollal väljakaevatud suurepärasele leidudele tuli rohkelt lisa ka 1960. aastate algul taasalanud väljakaevamistöödel. Leidude koguarv on aukartustäratav – kirikus ja nunnade sulushoonestiku kohal leiti pea paarkümmend tuhat irdleidu, mis pärinevad 15. sajandist kuni 20. sajandini. Leidude seas on nii suurepäraseid arhitektuurilisi raidkive kui ka keraamiliste nõude osi, isegi ordu kuldseid sõrmuseid, mille kandmine oli nunnadele kohustuslik jpm.

Mitmeid mahukaid väljakaevamis- ja konserveerimistöid keskaegse kloostri alal tehti ka eelmise sajandi lõpul, kui osaliselt avati ja konserveeriti nunnade vana klausuuri haiglahoone alusmüür ja kloostrit põhjaküljelt kaitsnud piirdemüür.

Piritä kloostri taastamise idee tõusis päevakorda

peagi pärast Eesti vabanemist pool sajandit kestnud okupatsioonist. Birgitiinid külastasid Eestit juba enne vabanemist – tollal Soomes Turu linnas birgitiinide kloostrit juhtinud Ema Teresa Perciaccante külastas Eestit juba 1990. aastal, osaledes piiskop Eduardi mälestusmissal Tallinnas. Järgmise, Eesti jaoks pöördelise 1991. aasta 30. juunil oli Ema Teresa koos kuue birgitiiniga taas Tallinnas, osaledes Pirita kloostri 550. aastapäeva tähistamisel. Läks siiski veel aega, enne kui toona sündinud mõte taastada birgitiinide klooster Tallinnas hakkas ideest tegudeni arenema.

Vahetult pärast Eesti taasiseseisvumist saatis Pühima Päästja Püha Birgitta Ordu ülemabtiss Ema Tekla Famiglietti Eesti valitsusele kirja järelepärimisega Pirita kloostri varemete kohta – uurimaks, mis seisus varemed on ja kellele nad kuuluvad. Selle sammuga anti märku, et birgitiinide poliitiline erksus ja huvi maailmas toimuva vastu polnud aastasadadega kadunud. 1993. aasta sügisel saabus Ema Tekla esimesele visiidile Eestisse. Eesti ja ajaloolise kloostri varemed Pirital jätsid talle sügava mulje ning visiidi ajal langetati otsus naasta ja taastada birgitiinide järjepidevus ka Eestimaal pinnal. Sõpradele Eestimaal sai kohustuseks sobiva krundi otsimine uue kloostri rajamiseks.

16. aprillil 1994 saabusid Tallinna taas neli püha Birgitta ordu õde – Ema Teresa koos õdede Riccarda, Patrizia ja Hedvigiga. Esimesed neli õde olid saanud Pirita kloostrisse juba ligi kuussada aastat

varem – 1412. aastal. Kui ema Teresa koos õdedega 1994. aasta kevadel Tallinna saabus, tuli birgitiinidel peatuda ajutistes kohtades, elati nii nuntsiatuuris kui ka Munga tänaval vanalinnas.

Krundi leidmine ja lõpuks ka ostu vormistamine võttis aega mitu aastat. 1995. aasta lõpuks sai ordu 0,9 hektari suuruse krundi omanikuks endise Mihkli talu maadel otse vana kloostri põhjaküljel.

Uue kloostrikompleksi ideekavandi saamiseks korraldati kinnine arhitektuurikonkurss nelja osavõtjaga. Võitis arhitektuuribüroo Luhse & Tuhal Pärnust. Nurgakivi uuele kloostrihoonele pandi 2000. aasta sügisel ja 15. septembril 2001 õnnistati uus kaunis pühapaik sisse.

Püha Birgitta

Katkend Ruth Rajamaa raamatust „Katkenud laul“
(kirjastus Argo, Tallinn 2018)

Mõjukast Rootsi aadlisuguvõsast pärit Birgitta Birgersdotter sündis pärimuse kohaselt Finsta mõisas Upplandis 1302/1303 aastavahetusel. Ema surma järel viidi ta 11-aastasena koos õega tädi juurde Aspenäsi mõisa Östergötlandis. 13-aastasena pandi Birgitta mehele temast viis aastat vanemale Ulf Gudmarssonile. Noored seadsid end sisse Ulvasa pärusmõisas Östergötlandis, Vadstena kuningalossi lähistel. Abielupaaril sündis kaheksa last, kellest kuus ka täiskasvanuikka jõudsid, ning Birgittast sai võimekas ja võimukas mõisaproua, *domina*. Nii tema isa kui ka abikaasa Ulf olid rüütlid, maakohtunikud ja kuninga nõunikud. Birgitta ja Ulf omasid ulatuslikke maavaldusi üle terve Rootsi, mistõttu Ulvasa mõisa võiks tänapäevases majanduslikus mõttes pidada suure kontserni südamikuks. 1330. aastatel määrati Birgitta kuningas Magnus Erikssoni noore naise, kuninganna Blanka (Namuri Blanche) mentoriks ja paluti tema esimese poja ristiemaks.

Birgitta tundis suurt huvi raamatute ja üldisemalt teadmiste vastu. Ta muretses endale harivat usuja juriidilist kirjandust ning kasutas iga võimalust kohtuda ja vestelda õpetatud kiriku- ja ordumees-

tega. Birgitta ei piirdunud ainult 14. sajandi esimesel poolel olemasoleva rootsi- ja arvatavasti ka ladinakeelse usulise kirjanduse lugemisega, vaid suutis süveneda ka selle kirjanduse mõttemaailma, mida selgesti tõendab tema ilmutuste viies raamat. Teenides õukonnas kuninganna Blanka õpetaja ning õuedaamina, omandas Birgitta arvatavasti lisaks saksa keele ja tutvus Euroopa kirjandusega, esmajärjekorras rüütlikirjanduse ja rüütlikuulega.

Palvuste ja sisemiste kõnelustega nii Neitsi Maarja kui ka Kristusega olevat Birgitta alustanud juba lapselõlves. Hiljem lasi ta oma kirja pandud mõtted ja kõnelused, mida nimetati ilmutusteks, ladina keelde tõlkida. Keskajal oli formaalse hariduseta naistele üks vähestest võimalustest raamatuid kirjutada – ja seega oma mõtteid inimestele edastada – üles tähendada oma ilmutused. (...)

Birgitta sooritas tihti palverännakuid eri kohtadesse Rootsis ja iseäranis läheduses asuva Vadstena kuningalossi juurde. Ka käis ta Trondheimi (tollal Nidaros) toomkirikus püha Olavi haul. Olles vabanenud kuninganna teenistusest, tegi ta 1341–1342 koos abikaasa ja saatjaskonnaga palverännaku Santiago de Compostelasse Hispaanias. Koju naasnuna asusid Birgitta ja Ulf elama tsistertslaste Alvastra kloostri lähisteles, kus mees aga varsti (aastal 1344 või 1346) suri. Sellega võttis tollal 43-aastase Birgitta elu uue suuna.

Nüüdsest peale sai Birgitta ilmutusi üsna tiheidalt, ja mitmedki neist olid suurejoonelise sisuga. Peamiseks kujunes kutsumusvisioon (I: 26), milles Jumal kutsus Birgittat hakkama Kristuse pruudiks ja Püha Vaimu (hääle)kanaliks. Siin ei olnud tegemist traditsioonilise müstitsistliku Kristuse pruudi rolliga, vaid ülesandega olla „jumalasõna eluandva vee kanal”, seda koguda ja edasi anda. Sellest tulevalt pidas Birgitta ennast vanatestamentlikuks prohvetiks, kelle ülesanne oli õpetada, manitseda, hoiatada ja ennustada, et sedakaudu anda inimestele edasi Jumala – tihtipeale poliitilise sisuga – sõnumit. Selles töös juhendas Birgittat ta pihhiisa, magister Mathias Övidsson, kes oli üks Rootsi haritumaid kirikumehi ja omas ka tunnustatud võimet eristada visioonides esinevaid häid ja halbu vaime. Övidsson andis Birgitta nägemuste ehtsusele ametliku tagatise, kinnitades nende pärinemist Jumalalt. Tänapäeval ütleksime, et magister Mathiasel oli võime teha vahet vaimuhaigusest tulenevate ja seda tekitavate jõudude vahel. (...)

Birgitta pürgimused olid nüüdsest peale küll religioossed ja prohvetlikud, kuid eraelus oli ta endiselt jõukas mõisaproua. Riigi kõrgeimasse kihti kuulusvat Birgittat – ema kaudu oli ta suguluses kuninga-kojaga, isa ja abikaasa kaudu seotud riigi administratiivse ladvikuga – peljati Rootsi rüütelkonnas. Arvati, et ta tahab oma poja Karli kuningatroonile upitada, mistõttu teda koheldi tihtipeale väga tõrjuvalt ja koguni halvaks panuga. Birgitta ei jäänud

kunagi vastust võlgu ja nii sugenesid pinged ja teravad vastuolud paljude positsioonikate rüütlitega.

Kui Birgitta ilmutused paavsti õukonda toimetanud delegatsioon (arvatavasti) 1349. aasta sügisel tühjade kätega Rootsi tagasi jõudis – paavst polnud ta õpetussõnu mikski pannud –, hakkasid ordu- ja kirikumehed üha enam Birgittat vältima. Mitmel põhjusel ei näidanud ka kuningas Magnus enam üles huvi kloostri rajamise vastu. Siis hakkas Birgitta mõistma, et tema võimalused omal maal prohvetina tegutseda on piiratud. Mitte ainult koht, vaid ka aeg polnud sobiv tema ideede ellurakendamiseks.

Aastal 1349 müüs ja jagas Birgitta oma maaomandi ja kinnisvara ning rändas ühes kaaskonnaga Rooma, et püüda seal ellu viia talle Kristuse enda antud ülesanded: luua uus kloostriordu ning manitseda paavsti, kirikumehi ja rahvaid eetilisele käitumisele. Üheks oma tähtsamaks kohuseks pidas Birgitta paavsti mõjutamist Avignonist Rooma naasma. See tal ei õnnestunud, kuid ta aitas oluliselt kaasa Rooma suunduvate palverännakute populaarsuse kasvule skandinaavlaste hulgas, rajades nende jaoks spetsiaalse hospiitsi. (...) Birgitta käis Itaalias viibides mitmel palverännakul, oma viimase palverännu tegi ta 1371–1372 koos laste ja kaaskonnaga Jeruusalemma ja muudesse paikadesse Pühal Maal. Petlemmas sai ta Jeesuse sünnikirikus oma kuulsa ilmutuse Jeesuse ilmaletuleku kohta – Neitsi Maarja näitas Birgittale, kuidas ta Jumalapoja sünnitas.

Birgitta suri 23. juulil 1373 oma majas Roomas Piazza Farnesel. Järgmisel, 1374. aastal tõi tütar Katarina (u 1331–1381) ema säilmed kirstus Vadstenasse. Birgitta ei näinudki oma silmaga Vadstena emakloostrit, mis tema juhiste järgi ta sünnimaal Rootsis üles ehitati. Birgitta 31 aasta jooksul palvustes ja kontemplatsioonides saadud ilmutusi on kokku ligi 600, neist umbes pooled pärinevad veel Rootsis elatud ajast. Enamiku ilmutustest koondas üks ta pihisadest, endine Jaéni piiskop Alfonso (Pecha) kaheksasse raamatusse, mis moodustasid ühe alustala Birgitta pühakuks kuulutamise protsessis (hiljem lisati ka kaheksas raamat). Birgitta Birgersdotter kuulutati pühakuks 7. oktoobril 1391. Tema pühakusümbol on raamat, piltidel näeme teda tihti puldi juures istuvana ja ilmutusi kirja panevana. Aastal 1999 kuulutas paavst Johannes Paulus II püha Birgitta Euroopa kaitsepühakuks – sama tiitel anti veel kahele naispühakule.

Birgittiinide ordu

*Katkend Ruth Rajamaa raamatust „Katkenud laul“
(kirjastus Argo, Tallinn 2018)*

Oma viimastel Rootsis viibitud aastatel (1340. aastate teisel poolel) sai Birgitta paljude teiste ilmutuste seas ka ühe, mis sisaldas kloostrielu reegleid uues ordus, mille Kristus ise soovis rajada ja mis seetõttu sai nimeks Püha Päästja Ordu, Ordo Sancti Salvatoris. Kuidas see esimene visand vormistatud oli, pole teada, sest hiljem sai Birgitta Roomas täiendavaid ilmutusi. Lõplikus vormistuses koosnes Regula Salvatoris ehk Päästja Reegel (edaspidi Birgitta Reegel ehk BR) Proloogist (3 peatükki), Kloostri Reeglist (27 peatükki) ja Epiloogist (4 peatükki).

Kristus, kes dikteeris niisiis Birgitta väitel talle isiklikult uue ordu reeglid, iseloomustab Proloogis ordu kui uut viinamäge. Vanad kloostrid ja nende reeglid olid küll kunagi värskendanud januseid, soojendanud külmetajaid, valgustanud pimedaid ja laulnud lakkamata kiitust Issandale. Kuid nüüd olid nendest saanud kõlbmatud istandused, maha

langenud aedadega ja magavate vahtidega, mistõttu sinna olid sisse trüginud härjad ja mutid (= Saatana kiusatused), kes olid viinapuude juured (= hea tahte) üles tuhninud. Nii on viinapuuoksad (= heateod) ära kuivanud ja kobarad (= vagadus) tuulte käes maha langenud ning jalge alla trambitud. Seetõttu tulebki rajada uus viinamägi, muidu ei saa enam veini. Ordu eesmärk oli reformida kloostrielu ja selle abil ära hoida usu allakäiku. Kristus õnnistab iga maad, kus asutatakse uus klooster, sellel maal kasvab rahu ja areneb üksmeel.

Birgitiinide ordu oli loodud eeskätt naistele ja Neitsi Maarja auks. Ordu kloostrid olid kaksikkloostrid ja Püha Päästja ordureegli (Regula Sancti Salvatoris) kohaselt võis kloostris olla 60 nunna, 13 preestrit, neli diakonit ja kaheksa ilmikvenda. Abtiss oli Neitsi Maarja asendaja ja vastutas kloostri maise halduse eest. Vendade eestseisjat nimetati peakonfessoriks ja ta oli apostel Peetruse esindaja ning kogu kloostri vaimne juht. Neli diakonit sümboliseerisid neli kirikuisa: Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, Gregorius Suur. Kolmteist preestrit sümboliseerisid apostleid koos Paulusega. Diakonite, ilmikvendade ja nunnade kogusumma 72 tähistas Jeesuse läkitatud jüngreid (Lk 10:1). Nunnaks pürgivate naiste vanuse alampiiriks oli 18, meestel 25 eluaastat. Erandiks olid kloostriks kasvatada antud lapsed. Kloostrisse võidi elama võtta konventi kuulumatuid naisi ja mehi, kes annetasid kogu oma omandi kloostriks ja said vastutasuks kloostriks elatise, palve-

osaduse ja õiguse saada maetud kloostri surnuaeda. Õdede ja vendade kloostrid olid eraldatud paksu müüri, milles oli vaid väiksemaid avausi. Kohalik piiskop viis iga kolme aasta tagant läbi kloostri visitatsiooni, kontrollimaks ühtlasi konventide vahelise müüri korrasolekut.

Nunnade ja vendade konvendid elasid eraldi kloostrihoonetes, mille vahel asus kloostrikirik. Kuna kirik oli avatud ka palveränduritele, hõlmas Püha Päästja Ordu vaimses mõttes kolme religioosset kogukonda: naiste (õdede), meeste (vendade) ja rahva (palverändurite) kogukonda. Kirik tuli ehitada nii, et kõik need grupid saaksid koos austada Jumalat ja ometi olla selgelt eraldatud. Seda eeskirja võime tõlgendada Birgitta nägemusena kloostrikirikust kui kristlikust ühiskonnast miniatuuris, kusjuures rahvas/palverändurid moodustasid kirikuteenistuste loomuliku osa.

Mõlemale konvendile kehtis sama reeglistik ja samad aluspõhimõtted: alandlikkus, vooruslikkus ja vabatahtlik vaesus. Nad olid võrdsed, kuid erinevate ülesannete ja vastutusalaadega. Õdedel oli pea-aegu sajabrotsendiline klausuur – nad võisid lahku da ainult siis, kui nende abi läks vaja uue kloostri rajamisel. Õed olid oma konvendis nagu nunnad traditsioonilises kloostris – elasid kontemplatiivset elu palvuses ja töös, mis oli suunatud ligimeste aitamisele, eriti vaeste abistamisele (BR: 23). Näiteks moodustas olulise osa nende tegevusest käsitöö ning nunnadele endile laualugemiseks ja kiriku

peaaltarile, aga ka väljaspoolsetele tellijatele mõeldud raamatute kopeerimine ja köitmine. Vadstena ja Naantali õdede õmmeldud, tikitud ja kootud kirkutekstiilid, mis tänase päevani säilinud, paistavad silma oma kõrge kvaliteediga. Samuti telliti nunnadelt eest- ja mälestuspalvusi.

Ka vennad pidid elama põhiliselt kontemplatiivset elu palvuses ja pühakirja uurimises ning läbi viima jumalateenistusi (BR: 15). Kuna aga vennad täitsid kloostri eri tasandil ülesandeid – olid preestrid, diakonid ja kehalist tööd tegevad ilmikvennad –, ei olnud nad mungad tavalises mõttes. Keskajalgi ei kutsunud neid kunagi munkadeks ning ise nimetasid nad end vendadeks vastavalt staatusele: preestervennad, diakonvennad ja ilmikvennad. Kuid Birgitta oli kloostrivendadele määranud ka välja- poole suunatud ülesandeid, näiteks teenindada nii õdesid kui ka palverändureid sakramentide jagamise, rahvakeeles jutlustamisega igal pühapäeval ja suurtel pidupäevadel. Vendadel oli õigus abtissi loaga kloostrist lahkuda, kui ametikohustused seda nõudsid. Lisaks andis 1420. aastal kinnitatud Prior Peteri Lisamäärus vendadele õiguse osaleda näiteks maaomandite haldamisel, mis Kloostri Reegli kohaselt oli olnud abtissi ülesanne koos õdede konvendiga.

Selle reeglipunkti ebamäärane sõnastus tekitas aegajalt konflikte, vähemalt Vadstena kloostri.

Kloostris oli olemas ka kodukord, algselt vanarootsi keeles kirja pandud ja hiljem ladina keelde tõlgitud *Lucidarium*, mis sõnastas täpsemad käitumisreeglid, ametieeskirjad ning juhised ödede laulmiseks ja protsessioonide läbiviimiseks kirikus. Kuna kõigi uute kloostrite abtissid ja peakonfessorid olid kohalikud, võis see kodukorra seisukohalt tähendada, et kuigi üldiseks normiks jäi Vadstena tarbeks kirjutatud komberaamat, oli siiski võimalus mugandada eeskirju kohalikele tavadele ja mõtteviisile vastavaks, näiteks olmekäitumise ja trahvide osas. Sama kodukord kehtis ka vendade kloostris, kuid arusaadavalt ei olnud see neile mitmes punktis sobiv. Nii kirjutatigi Vadstena kloostris vendadele oma ladinakeelne kodukord, *Liber usuum*, mis määrati 1487. aastal ordu üldkapiitlil Gnadenbergis koos ladina keelde tõlgitud *Lucidarium*'iga kehtima kõigis birgitiinide kloostrites. See otsus oli kooskõlas sellel üldkapiitlil valitsenud vaimsusega: Vadstena klooster soovis, et nende reeglistik oleks kehtiv kõikides birgitiinide ordu kloostrites.

Birgittiinid Pirita kloostris

Pirita kloostris Tallinnas elab praegusel ajal kaheksa nunn, kes on sündinud Mehhikos ja Indias. Neist põhjamaalaste jaoks küllap üsnagi eksootilistest riikidest pärit nunnad on õppinud Tallinnas õpetaja abiga ka eesti keelt ja eesti keeles laulavad nunnad ka jumalateenistustel. Õdede kohustuste hulka kuulub ka kloostri juures asuva külalistemaja ülevõlpidamine. Külalistemaja ruumide üürist saadud vahendeid kasutatakse ka heategevuseks.

Pirita klooster on suureks toeks katoliku kiriku sotsiaaltöö organisatsioonile Caritas. Siin on töötanud Caritase Loovuse kool, on töötatud alaealiste emadega, ka Kuritööennetuse Sihtasutus alustas oma tegevust Pirita kloostri ruumides, olles algul veel Caritase koosseisus.

Pirita klooster on võtnud enda kohustuseks ka Pirita kloostri varemete haldamise, mis toimub koostöölepingu alusel Pirita linnaosavalitsusega. Kloostripere on oma võimaluste piirides soodustanud kultuuriürituste toimumist varemetepargis ja ka uues kloostrikompleksis. Koos Pirita linnaosavalitsusega on juba kuus aastat 15. augustil tähistatud kloostripäeva, sest 15. augustil 1436. aastal pühitseti Pirita kloostri kirik.

Alates 2005. aasta suvest toimub Pirita kloostri varemetes Birgitta festival. Seda Tallinna Filhar-

moonia poolt korraldatavat ettevõtmist on tugevalt toetanud ka Tallinna linn.

Eriti pidulikult tähistatakse Pirita kloostri alati jõule. Kloostripere on püüdnud jagada oma rõõmu Pirita elanikkonnaga ja sõpradega. Igal advendipühapäeval toimub kabelis kontsert.

1307m² pinnale rajatud mahult 2283m² hoone jaguneb kaheks osaks – avalikuks ja suletuks. Hoonekompleksi avalikus osas on külalistemaja, konverentsiruumid ja kabel, suletud osa moodustavad aga õdedele ettenähtud elu- ja tööruumid kloostri. Kloostri on ka kaks väikest raamatukogu – esimesel korrusel avalik raamatukogu ja teisel korrusel kloostri raamatukogu.

Iga päev kloostri kabelis toimuvatele jumalateenistustele pääseb nii kloostrikompleksi vestibüülist kui ka Merivälja tee pool paiknevast väravast. Esmaspäeval, teisipäeval, neljapäeval ja reedel kell 7.30, kolmapäeval kell 17 ja pühapäeval kell 10 algavale jumalateenistusele on kõik alati oodatud.

Birgitiinide ordu iseloomustab austav suhtumine kõigisse inimestesse, nende usutunnistusest sõltumata. Püha Birgitta ja tema loodud ordu teeneid Euroopa kristlaste ühendamisel on hinnanud ühtmoodi kõrgelt nii katoliiklased kui ka luterlased.

Ivo Schenkenberg – Eestimaa Hannibal

Katkend Karl Heina raamatust „Ajaloolised isikud eesti ilukirjanduses” (kirjastus Estada, Tallinn 2012)

„Ivo Schenkenberg oli vapper ja osav sõjamees, täis kavalust ning kelmust, näost inetu, aga tugev kui karu, omade vastu parajal määral lahke ja vali, vaenlaste vastu püsti kurat ise. Venelased kartsid teda rohkem kui mõnd rootsi kindralit. Teda nimetati „Eestimaa Hannibaliks“, sest ta ilma kartuseta oma väikese salgaga vaenlaste maa sisse tungis nagu vanal ajal suur kartaagolaste Hannibal vägevasse Rooma riiki oli tunginud. Ühtlasi oli Ivo ka sellepoolest Hannibali sarnane, et ta ühest silmast pime oli.“

Eduard Bornhöhe,
„Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad“

Ivo oli põline tallinlane, kohaliku müntmeistri Christopher Schenkenbergi poeg. Nagu annavad tunnistust Tallinna Mustpeade vennaskonna ürikud, oli müntmeister saabunud Tallinna tõenäoliselt 1528. aasta paiku Saksamaalt ning abiellunud 1542. aastal kannuvalaja tütre Gertkega. Abielust sündis kolm poega – Kersten, Christopher ja Ivo (Iwo, Iwen). Keskmine poeg Christopher sündis 1545. aastal, noorim, Ivo, arvatavasti 1549. aasta paiku, mis tähendab, et Liivi sõja alguses oli ta veel poisike. Isa, Christopher Schenkenberg vanem, suri veel enne sõda ja Ivo kasvatas üles ema uus abikaasa, müntmeister Pawel (Paulo) Gulden. Oma kasuisa käe all sai Ivo ametialase väljaõppe – ka temast pidi saama müntmeister. Ent 1576. aastal määras Tallinna raad ta peamiselt talupoegadest moodustatud sõjasalga pealikuks.

Lihtrahvast sõdalaste ja nende hulljulge pealiku teod kogusid kuulsust juba Liivi sõja ajal ja on hiljem inspireerinud mitmeid kirjanikke. Ivo Schenkenberg on peategelane Enn Kippeli romaanis „Suure nutu ajal“ ja Edgar Valter Saksa raamat „Hannibali rahvas“ – kummalise kokkusattumusena ilmusid mõlemad teosed 1936. aastal. Kõige tuntumaks on Schenkenberg saanud ilukirjanduses aga hoopiski kõrvaltegelasena – eesti esimese ajalookirjaniku Eduard Bornhöhe jutustuses „Vürst Gabriel ehk Piritä kloostri viimsed päevad“ (1893).

Kõige üksikasjalikumaid andmeid Ivo Schenkenbergi tegude kohta annab Balthasar Russowi „Liivimaa kroonika“. Russow on kirjeldanud Eestimaa Hannibali kui erakordselt võimekat ja vaprat sõdalast. Ta kirjutab Schenkenbergi kohta, et see oli „tubli vahva noormees“, ja ei varja oma imetlust tema väesalga vapruse ees. Russowi kirjeldused on siinkohal sedavõrd ülistavad, et on tekkinud küsimus, kas kroonik mitte liialdustesse ei kaldunud.

Kuigi Schenkenbergi väesalk koosnes peamiselt sõjaliste oskusteta talupoegadest ja vabadikest, suutis Ivo siiski oma mehed „saksa korra ja kombe järele“ välja õpetada. Russow kirjutab Schenkenbergi salga kohta, et „need olid uhked kartmatud mehed“, kes „ei ihanud muud kui päeval ja öösel venelastega taplusi pidada, kus nad sagedasti võitjateks jäid“. Ta ei jätta rõhutamata ka seda, et suur osa Schenkenbergi sõduritest olid kohalikud eesti soost maamehed ja et see tõsiasi neile lahingutes sageli kasuks tuli: „Talupoegadel oli aga selle röövimise juures parem olukord kui saksa mõisameestel ja palgasõduritel, sest nad olid maal sündinud ja kasvanud ja teadsid kõiki maa ja talupoegade olukordi, peale selle kõiki salajasi radasid ja teid läbi heinamaade, tihnikute, võsastikkude ja soode.“

Suure tõenäosusega pärines Schenkenbergi esialgne väljaõpe Mustpeade vennaskonnast, kuhu ta vallalise müntmeistrina kuulus. Tallinna mustpeadel oli kombeks pidada traditsioonilisi piigivõistlusi

ja ambudega täpsuslaskmisi (papagoilaskmisi), mis pakkusid noortele meestele suurepäraseid võimalusi sõjalise osavuse harjutamiseks. Turniiride eesmärk ei olnud aga meelelahutuslik – väljaõpetatud ammulaskjaid ja mõõgavõitlejaid oli vaja juhuks, kui linn peaks sõtta astuma. Mustpeade vennaskonna liikmed olid enamasti noored ja jõukad mehed, kes pidid olema hästi relvastatud ja valmis oma kodulinna kaitsma. Liivi sõjas paistsid mustpead korduvalt oma vaprusena silma.

Schenkenberg oma meestega kaitses mitmel korral Tallinna linna venelaste vastu, näidates üles suurt vaprust ka linnast välja vaenlase leeri tungides. 1577. aasta Tallinna piiramisel täitsid tema mehed tuletõrje ametikohuseid – talupoegade lipkonnale anti ülesandeks teha kahjutuks vaenlaste poolt linna heidetud süütepommid. Iga kustutatud lõhkekeha eest maksti neile kolm marka vaevatasu. Russowi sõnutsi tegid Schenkenbergi mehed seda tööd suure rõõmuga: „Siis oli meestel hea tuju ja nad ajasid tulekerasid ööd kui päevad taga justkui poisikesed tänaval vurrpalli mängivad.“ Tulekahjude ärahoidmiseks rakendas linn ka mitmeid ettevaatusabinõusid: pööningud kästi puhastada kergesti süttivatest esemetest, sinna tuli valmis panna vett, liiva ja värskeid härjanahku.

Enim sai Schenkenbergi nimi tuntuks seoses sissisõjaga, mida ta pidas kõikjal üle Eesti ja Liivimaa, rüüstates venelaste tagalaid Rakvere, Laiuse, Pärnu, Haapsalu, Koluveri, Tartu ja Lihula all ning külva-

tes Vene vägedesse oma tegevusega suurt hirmu. Talupoegade lipkond sai oma julge ja kavala tegutsemise tõttu niivõrd kardetuks, et Russow kirjutab: „Kui venelased vajalikkude toimingute pärast kuskile just ratsutama pidid, siis ei julgenud nad vana harilikku teed või väeteed pidi reisida, vaid tegid suure ringi kõrvalteid minnes ja kartsid siiski igal pool, kus nad silda või metsatukka silmasid, et selle taga Hannibali rahvas oma pikatoruliste musketitega maas lamab ja neid luurab.“

Eestimaa Hannibali iseloomust Russowi kroonika väga palju ei räägi, ent ürikute põhjal võib oletada, et Ivo võis tõepoolest olla äkiline iseloom. Näiteks 1579. aastal taotlesid Ivo sõbrad Euert Arents ja Wilhelm van Brugge talle Tallinna raelt turbekirja, et Ivo võiks vangistust kartmata linna naasta – nimelt oli ta sõjakäigul Haapsalu alla tapnud ilma erilise põhjusega ühe talupoja.

Eestimaa Hannibali edu lõppes 1579. aastal. Ta oli oma vägedega jälitamas tatarlasi, kes peitsid end Rakvere linnusesse. Ivo kavatses vastased välja meelitada ja nendega lahingusse astuda avamaal, kuid tema vend Christopher Schenkenberg süüdistas teda arguses ja tormas hulljulgelt vaid paari mehega ründele, sundides ka teisi linnusele peale tormama. Järgnes ebavõrdne lahing, milles Hannibali rahvas küll esialgu mõningat edu saavutas, surudes venelased kahel korral Rakvere väravatest sisse ja tappes neist üle viiekümne, ent viimaks piiras kordades arvukam vaenlaste vägi nad siiski

sisse. Uljaspäine Christopher langes võideldes, Ivo koos 59 mehega vangistati. Osa kinnivõetulist poodi kohapeal, Schenkenberg aga viidi ühes 30 kaaslasega Pihkvasse tsaar Ivan Julma juurde, kus ta hukati.

Balthasar Russow kirjutab Ivo surma kohta järgmist: „Kui Ivo Schenkenberg niimoodi vangi oli langenud, puhkes kõigi venelaste pool nii Liivi- kui Venemaal niisugune hõiskamine ja võidukisa, nagu oleksid nad mõne valitseva vürsti vangi võtnud. Pea selle järel viisid nad tema koos kolmekümne ülejäänud vangiga Pihkvasse suurvürsti ette. Seal pakkus ta enese priikslaskmise eest kolme uhket bojaari ehk aadlikku Tallinnas vangis olevate moskvalaste seast vahetuseks. Aga ka sellest ei olnud abi, ja ta hukati koos oma kaaslastega haledasti, millest tallinlastel polnud vähe valu ja leina.“

Rääkides Ivo Schenkenbergist, pidi Bornhöhe olema eriti ettevaatlik. Schenkenberg ja tema mehed ei võidelnud sakslaste, rootslaste ega poolakate vastu, vaid nimelt venelaste vastu, kes Eestimaa Hannibali ees ka korduvalt lüüa said. Tsaar Ivan IV lasi Schenkenbergi, keda vihkasid ja kartsid kõik venelased, isiklikult hukata. Oleks Bornhöhe otsustanud rääkida Schenkenbergist Russowi kroonikast lähtudes, poleks riiklik tsensuur tema jutustust kindlasti heaks kiitnud ega avaldada lasknud.

Ilmselt just neil põhjustel on Bornhöhe muutnud ka Schenkenbergi surma asjaolusid. Russow räägib küllaltki selgesõnaliselt, et Ivo Schenkenberg hukati

ti Pihkvas Moskva tsaari Ivan Julma poolt 1579. aastal. Bornhöhele, kes Russowi kroonikat oli lugenud, ei saanud see koht märkamata jääda. Ometigi surmatakse Ivo Schenkenberg Bornhöhe jutustuses vürst Gabrieli käe läbi juba 1577. aastal, mil Vene väed esimest korda Tallinna piiravad. Võimalik, et kirjanik oli otsustanud säärase lahenduse kasuks just tsensuuri tõttu, lõpetades jutustuse venemeelses vaimus. 1577. aastal toimunud Tallinna piiramine lõppes teatavasti venelaste kaotusega, milles ka Eestimaa Hannibal tähtsat rolli mängis, Bornhöhe jutustuses aga lahkuvad venelased Tallinna alt „sõjamoona puuduse pärast“, venevaenulik ja mässumeelne Schenkenberg, Liivimaa kaitsja, saab aga venelaste käe läbi hukkudes oma „teenitud karistuse“.

Liivimaa mõisamehed

Mõisamehed kui nähtus tekkis Liivimaa konföderatsiooni lagunedes, niisiis aastail 1561–1562. Võib oletada, et nende sihiks (kui millestki sellisest üldse saab kõikide mõisameeste puhul rääkida, kindlasti on see aga võimalik nende juhtide puhul) oli Liivimaa iseseisvuse, iseolemise taastamine, kuid ilmselt ilmaliku riigina ja eelistatult Saksa-Rooma riiklonda jäädes. Kujunenud olukorras eeldas see siiski mingit poolevalikut. Pealegi ei kujutanud mõisamehed oma olemasolu kestel endast kunagi ühtset jõudu, ühine sai olla vaid eesmärk. Küsimuse võib ka nii seada, et kas mõisameeste liidritel, kes omavahel kahtlemata konsulteerisid, olekski õige olnud panus ainult ühele poolele teha. Mõisamehed polnud ju hetkekski domineeriv, otsustav jõud; oli paratamatu, et neil tuli laveerida ja erinevaid pooli üksteise vastu välja mängida. Paratamatud olid ka sellega kaasnenud vead ja omavahelised konfliktid. Sõda kestis kaua, mõisameeste juhid ja terve põlvkond mehi vahetusid, nende esialgsed ideaalid –

eeldusel, et neil need ikka olid – tallati porri.

Tekkis palju uusi lojaalsusi, tragöödiaid, isiklike üleelamisi, solvumisi. Kõige selle tõttu ei saanud Liivimaa konföderatsiooni taastamise plaanidest Liivi sõja teiseks pooleks kuigi palju järele jäänud olla, peamiseks muutusid ellujäämis- ja äraelamismured.

Väga tugev historiograafiline traditsioon kujutab Liivi sõja aegseid Liivimaa mõisamehi südame-tunnistusega seiklejatena, müüdavate avantüristidena, „kõiksugu rämpsuna“ ja „porise vahuna“. Kindlasti oligi mõisameeste hulgas igasuguseid tegelasi, kuid samas oli nende näol põhimõtteliselt tegemist (pidades silmas eelk õige juhtkonda ja tuumikut, mitte tingimata rivikoosseisu enamikku) Liivimaa maa-aadli ja vähemal määral errulastud ordurüütlike ning nende meestega: sama seltskonnaga, kelle õlul lasus varem kodumaa kaitsmine – aadlimaakaitseväega.

Maa-aadel oli aga ühiskonnakiht, kel oli tollastes sündmustes enim kaotada ja kelle käitumine oli seetõttu eeldatavasti kõige vastutustundlikum. Nende huvides oli säilitada kord ja stabiilsus. Pealegi olid vasalkonnad kõikjal peale orduterritooriumi (kuid siiski ka Harjus-Virus) vähemalt reformatsiooni-murrangust, s.o 1520.–1530. aastatest peale, olnud maa tegelikud valitsejad. Selle tõendiks on näiteks vasalliperekondade liikmete domineerimine toomkapiitlites.

Tallinna Linnateatri tööruhm

Lavastusjuht Mart Saar

Etendusteenistuse juht Kristi Pumbo

Dekoratsioonid Gert Lombiots, Tiit Villemsoo,
Airi Look, Rene Vernik, Grete Saluste

Kostüümid Ene Palu, Aalja Soome, Airiin
Saar, Tiina Uibo, Jaana Leib, Deevy Pukk

Heli Haar Tammik, Arbo Maran, Indrek
Tiisel, Lauri Urb, Nikita Šiškov

Video Lauri Urb

Valgus Merily Loss, Neeme Jõe,
Silver Savik, Teet Orupõld

Rekvisiit Terje Kessel-Otsa, Veeli Tamm,
Margus Mänd, Liisa Tetsmann

Grimm Anu Konze, Enda Karimõisa, Annifrid
Muda, Heldi Aun-Trepp, Elerin Luuk

Riietajad Külli Pavelson, Anneli Kõrvel,
Õnne Meronen, Maris Mihašova

Lava Jaak Kaljurand, Jaan Kaljurand,
Tarvo Elblaus, Sergei Peetso, Jasper Roost,
Joonas Eskla, Ilmar Aru, Rein Jurna

Lavastuse valmimisel olid abiks

Kostüümiosakond tänab: Mari Masso Millinery, Elviira Liiver (Kuningude Kübarakoda), Vahur Alliksaar (Nahaonu), Tiivi Sooden, Kai Adolfsson ja Eve Peetso (Stagecraft OÜ), Liina Veskimägi-Iliste (Vildiveski OÜ), Anne-Ly Vont, Rainer Kütt, Sten-Erik Taal, Malle Kaalep ja Eha Laube (Rahvusoper Estonia), Nadežda Saar

Dekoratsioon valmistasid: Tõnis Tallermäe, Juhan Malmstein, Mikk Kivila, Roland Uesoo, Jaan Kontkar, Enno Innos (Stagecraft OÜ), Evelin Rõõmussaar, Külli Lokk, Mirjam Kalamees, Peeter Metus, Liina Rehepapp, Roman Kuznetsov, Kalle Pruuden (HN Steel OÜ), Annely Lillepea (Hansaplant)

Pürotehnilised lahendused: Rinald Kodasma, Hannes Närep

Lavastust toetab

Tallinna Linnateatri toetajad ja koostööpartnerid

Tallinna Kultuuriamet
Kultuuriministeerium
Eesti Kultuurkapital

Hooaja peatoetaja
Utilitas

Suurtoetajad
Espak, Nordecon, ABC Motors

Toetajad
Advokaadibüroo COBALT, Advokaadibüroo
TurnStone, Collistar, Dr. Hauschka, Floorin,
Igepa, Ilotrükk, LM Keskus, Medicum,
MyFitness, Pariisi Vesi, Pro Beauté,
Ühisteenused

Meediapartnerid
Eesti Rahvusringhääling,
Eesti Päevaleht, Meedius Eesti

Publikut kostitavad
Paulig, Fazer Eesti, Greenfield,
Marmiton, Reval Kondiiter

Täname

Enar Tarmo, Rehepapp aiakujundus OÜ, Kaspar Viil (United Capital OÜ), Margarita Krištall, Seidi Mutso, Hilikka-Liisa Vuori, ans Vox Silentii, Ruth Rajamaa, Lagle Parek, Taniel Kirikal, Tõnu Sepp, Lea Adamson (Kirjastus Argo), Kaitseväe Toetuse väejuhatus.

Originaalmuusika salvestatud Tonoscope Records studios. Stuudiomuusikud: Toivo Sõmer, Ardo Ran Varres, Henrika Trave, Karolin Übner

Kavalehes kasutatud kirjandus

Adamson, A. Liivimaa mõisamehed Liivi sõja perioodil. Acta Historica Tallinnensia (2006)

Adamson, A. Liivimaa kuningriik. Tallinn: autor ja kirjastus Argo (2013)

Hein, K. Ajaloolised isikud eesti ilukirjanduses. Tallinn: Estada (2012)

Laar, M. Ivo Schenkenberg. Tallinn: Meie Elu (2015)

Nirk, E. Eduard Bornhöhe. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus (1961)

Rajamaa, R. Katkenud laul. Tallinn: Kirjastus Argo (2018)

Vaiksoo, J. Eduard Bornhöhe igihaljas reliikvia. Eesti Päevaleht (22.03.2002)

Eesti rahva ajalugu 3. Vana Liivimaa Eesti riikkondliku lahustumise ajastul. Tartu: Loodus (1936)

E. Bornhöhe „Tasuja” eessõna

ENEKE

Pirita kloostri kodulehekülj: www.piritaklooster.ee

LEIDA RAMMO LINNATEATRI FOND

Eesti Rahvuskultuuri Fondi juures tegutseva Leida Rammo Linnateatri fondi eesmärgiks on toetada Tallinna Linnateatrit ning tunnustada teatri loomingulist kollektiivi.

Annetusi Leida Rammo
Linnateatri fondile saab teha:

Saaja: Sihtasutus Eesti
Rahvuskultuuri Fond

Pank: EE672200221001101347
SWEDBANK

Selgitus: Annetus
Leida Rammo Linnateatri fondi

TALLINNA LINNATEATER ON EESTI ESIMENE ROHELINE TEATER!

See kavaleht on valmistatud Ecolabeli
sertifikaadiga märgistatud paberist.

Loe roheline kontori kohta lisaks:
ekja.ee/et/roheline-kontor/